

ՄԻ ՕՐ ¹⁾

VI

Երկչոտ էի և վաւաշոտ:

Գաղափարով ոգևորուած մարդիկ շատ անգամ երեխայի տպաւորութիւնն են անում: Այդպիսի մի երեխայ էի դարձել և ես: Գրեթէ ամբողջովին նուիրուել էի իդէալիս—պատրաստուել, կատարելագործուել, ազատուել: Հաւատացած էի, որ վերջապէս ինձ կ'աջողուի նպատակիս, ըղձիս հասնել, ցանկալի միտքս իրագործել: Եւ աշխատում էի:

Կամքս չկարողացաւ կրթել: Ես յուսով էի հրաշքից յետոյ ինձ տեսնել փրկուած իմամենամեծ ախտերից՝ վաւաշոտութիւնից և երկչոտութիւնից: Համոզուած էի, որ զօրեղ կամքը յետ կ'մղէր այդ զղուկիլ թերութիւնները: Իզո՛ւր: Կամքս չառողջացաւ: Հոգեկան զօրեղ արատներս մնացին չամոքուած, չշտկուած:

Թուլասիրտ էի: Եւ ի՜նչ միջոցների էի դիմում այդ տխուր ախտից ազատուելու համար:—Ամպամած մութ ու մռայլ գիշերներին դուրս էի գալիս քաղաքից, հեռանում: Ձէի նայում հիցըրտին. ոչ բքին: Նպատակս սրբագործել էր միջոցը: Ինձ համար այդպիսի գործերը պաշտամունքի առարկայ էին դարձել: Իմ մեծ, մեծ նպատակիս կարապետներն էին դրանք:

Եւ այսպէս մի շարք սուրբ միջոցներ:

Այնքան երկչոտութիւնը—երկչոտութիւն՝ հզօրների առաջ—չէր տանջում ինձ, որքան կրքոտութիւնը, կնասիրութիւնը: Կրքերը անսանձ էին, բռնակալ և տիրապետող: Նրանց սանձելու համար բաւական մեծ ոյժ էր պէտք: Ես մեծ մարդ կլինէի, եթէ կարողանայի սանձել ինձ. բայց ինքս էլ շատ լաւ գիտէի, որ փոքր մարդ եմ ցանկութիւններիս, հաճոյքներիս և աղետդի խոհերիս գերի մի չնչինութիւն:

Կրքերի, զգացմունքների մի լիառատ պաշար ունէի ես: Ինչպէս որ լեցուն բաժակից հեղուկը ամենաչնչին դրդումից անգամ դուրս է թափոււմ, այնպէս էլ կրքերս, զգացմունքներս դրդիչի էին սպասում արտայայտուելու համար: Մի փոքր, աննշան շար-

¹⁾ Լումայ 1910 № 2.

Ժառիթ—և նրանք երևան էին դալիս գարշանք ազդելու թէ հեղինակի և թէ ուրիշների վրայ: Խնքս էլ զգուսմ, գարշում էի իմ աղտոտ զգացմունքներից, կրքերից, բայց անկարող էի նրանց զսպել, սանձահարել:

Ամեն մի հայեացք, ամեն մի կանացի ձայն ինձ դիւթում, կաշկանդում էր: Երբեմն նայուածքս նետում էի որեւէ հանդիպող կամ դիմացս նստած՝ կնոջ դէմքին և երկար ու երկար, ապուշօրէն աչքերս չէի կարողանում հեռացնել, մինչև որ դէմքը չէին շրջում ինձանից: Գիտէի որ անքաղաքավարութիւն, ռամիկ, կոպիտ արարք է այդ: Ստիպում էի ինձ հայեացքս, գլուխս շրջել, կնոջ դէմքն ազատեմ կրքոտ նայուածքից: Բայց իզմուռ Կրքերն աւելի զօրեղ էին, քան թոյլ հրամաններս: Նրանք ոյժ էին ներկայացնում, սուր, պայպղուն զէնքերով, իսկ ես նրանց դէմ կուում էի բթացած, գոսացած բանականութեամբ, նուաղկոտ և դիւրաբորբոք նհարդերով, իմ ջղային սխտեմբ չէր կառավարում բանականութեամբ, մտքով: Եթէ այդպէս լինէր՝ ես առաքինի կը լինէի: Նա ղեկավարում էր կրքերի օլիգարխիայով, եւ իմ խեղճ ու կրակ միտքը, բանականութիւնը վէս օլիգարխիայի դէմ երկարածի՞ք աննշան ճիգերից յետոյ հրատարակում էր իրան հպտակ, հլու:

Նոր միջավայրում վճռեցի կանանց հասարակութիւնից խոյս տալ: Այդ սուրբ միջոցին հաւատարիմ մնացի միայն կարճ ժամանակ: Ես հասկացայ, որ սարդի ոստայն ընկած ճանճի դեր եմ յանձն առել, արիւնս վերջ ք վերջոյ պիտի ծծեն: Եւ իրօք հոգիս ենթարկուեց մի նոր բռնութեան: Նոր սարդը երևակայութիւնս էր: Վերջինս քշում էր ինձ դէպի այն շրջապատը, որից խոյս էի տուել: Հանդիստ նստած պարապում եմ: Իսկոյն տեսար գիրքը ձեռքիցս ընկաւ և հայեացքս ուղղուեց դէպի դուռս, պատշգամբի առաջ կանգնած բարդիններից մէկի սաղարթին: Ամբողջապէս համակում եմ կրքով: Ծառը փոխակերպում էի երևակայօրէն հազար ու մի պատկերների, իմ ծանօթ դէմքերի: Կանացի բոլոր հրապոյրները մերկանում էին իմ առաջ: Ես տեսնում էի ինձ թովիչ գրկի մէջ պարկած: Տեսնում էի վզիս փաթաթուած քնքոյշ բազուկներ: Ամենազգուսի հեշտասիրական տեսարաններ պատկերանում էին իմ առաջ: Մերկ կինը խեղդում էր ինձ, ճակատս պատում էին սառնորակ քրտինքի աղի կայլակներ: Ազատուելու հնար չկայ... Անցնում է մի քանի վայրկեան, ես անշնչացած ընկնում եմ գետնի վրայ: Այդ մաշիչ խառից ևս չկարողացայ փրկուել և մնացի ընդ միշտ տուփական պիղծ մտածութեան և երևակայութեան տէր մտաւոր անառակ, միկնոյն ժամանակ համոզուած լինելով և շատ

լաւ գիտակցելով, որ այդպիսի կեղտոտ մտածումները հոգուս համար նոյնքան թունալից և կործանիչ դեղեր են, որքան ծխախոտը և ոգելից խմիչքները մարմնիս համար: Այսօրինակ դառն, խռտանգիչ փորձերից յետոյ երբեմն վրաս գալիս էր յուսահատութեան մղձաւանջը ճնշում գործ դնելու: Ես բոլորովին յուսահատուում էի, կորցնում էի փրկութեան և կատարելագործութեան յոյսը, յատկապէս շեշտելով իմ եղծուած բնութիւնը բարոյապէս վերածնելու անձնական անընդունակութիւնս: Այդպիսի նեղ ընկճանքներին ինձ համարում էի մի բջիջ՝ հասարակական հսկայական օրգանիզմի մէջ, մի չնչին հիւլէ, մի աննշան ատոմ հանքային խոշոր, վիթխարի բեկորի կազմի մէջ: Ի՞նչ կը կորցնէ հասարակութիւնը, եթէ նրա բըջիջներէց մէկը հիւանդ է, փչացած է և անպէտք: Ի՞նչ կ'պակսի հանքային բեկորից, եթէ նրանից պոկեն և դէն շարտեն մի փոքրութեան պատճառով անտեսանելի ատոմ: Գրեթէ ոչինչ: Ուրեմն էլ ինչո՞ւ ամբողջ ժամանակ տենդային լարուածութեամբ ձգտել, յուսալ և տնքալ: Էլ ինչո՞ւ երազել կատարեալ ատոմ, հասարակական առողջ բջիջ լինելու, քանի որ այն, չնչին հիւլէն, հասարակական կազմուածքի մէջ լինի չլինի համարեա թէ միենոյն է: Երբեմն էլ ուզում էի փրկիսփայական խորհրդածութիւններով մեղմել վրդովուած սիրտս, յուսահատ ու մորմոքուած գիտակցութիւնս:—Եթէ ես մի բան չեմ ցանկանում, ասում էի ես, ո՞վ կարող է ինձ հարկադրել, որ ցանկանամ: Եթէ ես չունիմ մէջս պարտքի զգացում, պարտականութեան գիտակցութիւն այս կամ այն բանը կատարելու համար, ո՞վ կարող է ինձ ստիպել, որ այս կամ այն պարտքի կատարումն ուսերիս վրայ առնեմ: Եւ հնարաւոր է մի թուլամորթ մարդու նոյնքան թոյլ վզին փաթաթել գործիչի հսկայական պարտականութիւններ: Մի մարդու, որ չի կարող զով շատրուանի ցայտացրի. հոսանքի նման դէպի վեր սլանալ, վերանալ նաև այն ժամանակ, քամին փշուր փշուր է անում ցայտուն հոսանքը: Ես խօսական քամու դէմ մարտնչող շատրուան չեմ, այլ հովտում խեղդուկ ձայնով հոսող առուակ, որ չի կարող բարձրացայտ հոսանքներ արձակել: Ո՞վ կարող է ինձ հրամայել, ասելով՝ գործիր, ձգտիր, բարձրացիր: Գործել—և ինչո՞ւ համար: Յառաջ քան գործելը ինձ համար պարզ պէտք է լինի այդ գործունէութեան նըպատակը, վախճանական կէտը: Ինչո՞ւ պէտք է գործեմ, աշխատեմ,—ահա հարցը: Եթէ այս խնդիրը չլուծուի, ոչինչ չի կարելի անել: Գործեմ, ժողովրդի երջանկութեան համար: Սակայն ի՞նչ գործ ունեմ ժողովրդի, հասարակութեան հետ. հասարակական երջանկութիւն:—Ինձ ի՞նչ: Գուցէ պէտք է գործեմ փառքի համար: Լմաւ: Ենթադրենք այնպիսի մի փառք ստեղծեցի, որով սկսեցի

մրցել Նապօլէօնի, Բալըրնի համաշխարհային հռչակի հետ: Որ Խնչ: Դրանից Խնչ դուրս կգայ: Եւ դա մի յիմար սնապարծութիւն չէ, Խնչ է:

Երբեմնապէս այսպէս էի խորհում նոր կարգացած գրքերի գօրեղ ազդեցութեան տակ: Սակայն այդ բոլոր մտածումները սոսկ մտածումներ էլ մնում էին, և ես շարունակում էի իմ նախկին ճիգն ու ջանքը կատարելագործելու և պատրաստուելու համար: Հիւլէի և Բլիշի նշանակութեան հասկացողութիւնից յետոյ, շատ լաւ ըմբռնում էի և այն, որ մի քոսոտ ոչխար կարող է վարակել մի ամբողջ հօտ:

VII

Հոգիս դեռ մանկութիւնից էին փչացրել:

Միայն մեր սեփական ընտանիքը, իմ հայրական առնը չէր ինձ հարուած հասցրել, ֆիզիքապէս և բարոյապէս այլանդակել: Կար և մի այլ ընտանիք, որ իմ անկման գործին ամենագօրեղ կերպով նպաստել էր: Հօրեղբօրս ընտանիքն էր դա:

Երկու հոգուց էր բաղկացած այդ ընտանիքը: Այր ու կին: Հօրեղբայրս մի տարօրինակ քնաւորութեան տէր մարդ էր: Խիստ կատակող, անհոգ և անտարբեր դէպի աշխարհն ու մարդիկ: Ո՛չ մէկին չէր սիրում. նրան ամեն ինչ ատելի էր, ամեն ինչ զզուանք ու ձանձրոյթ էր յարուցանում: Նա ծաղրում էր անխայ, Ո՛չ մի սրբութիւն չէր ճանաչում: Ուտնատակ էր տալիս այն բոլորը, ինչ ուրիշների համար պաշտամունքի և յարգանքի առարկայ էր: Երիտասարդ հասակում նաւթային քաղաքը հրապուրել էր նրան ոսկով: Հայրենի քաղաքից դիմել էր տյգտեղ և մեծ կարողութիւն էր ձեռք բերել, ապրելով մի կարգ փողատէր, հարուստ երիտասարդների փչացած, զեղիս ու անբարոյ կեանքով: Ապագան նիւթականի կողմից ապահովելուց յետոյ, նա վերադարձաւ հայրենիք, աւելի ճիշտ ասեմ՝ բժիշկները խորհուրդ տուին կամ ստիպեցին այդպէս վարուելու: Անառակ կեանքը նրա հոգեկան կազմը փչացնելով, ֆիզիքապէս ախտաւոր էր դարձել: Մի քանի բժիշկներ գուշակել էին վերահաս վտանգ—մահ: Սակայն հայրենիքի կլիման օգնեց նրան. մասամբ առողջացաւ: Հակառակ մի քանի բարեմիտ մարդկանց խորհրդին, որոնք նրան շատ լաւ էին ճանաչում, ամուսնացաւ: Կնոջ հետ ապրեց ամբողջ քսան տարի: Չաւակ չունեցաւ: Տառապում էր ներքին հիւանդութիւններով:

Նրա կինը տարաբախտ կանանց շարքին էր պատկանում: Ծնողները նրան գրեթէ ոյժով էին ամուսնացրել: Լսած լինելով

իւր ապագայ ամուսնու անուղղայ ընթացքի մասին, որ ամենագլխաւորն է՝ Ֆիդիքական նողկանք տածելով դէպի նա, չէր կամեցել ամուսնանալ։ Սակայն հայրը և մայրը ստիպեցին։ Աղջիկը մի զարմանալի գեղեցկուհի էր։ Շատերն էին նրա ձեռքը խնդրել։ Բազուից վերադարձած Կրեստոսն ևս աչք տնկեց նրա վրայ և առանց արգելքների ու խոչնդոտների առաջ կանգնելու՝ ամենահեշտ անապահով հասաւ իւր նպատակին։ Տեղեկացաւ աղջկայ հոր անապահով, նիւթական տեսակէտից աննախանձելի վիճակի մասին և մի մեծ գումարով ճանկը ձգեց առաջնակարգ հրեշտակին։

Ինչ պէտք է լինէր այս տեսակ ամուսնութեան հետեանքը։ Պարզ է։ Կինը սարսափելի կերպով ատում էր ամուսնուն։ Ֆիդիքական զգուանքը միացած ամուսնու բարոյական այլանդակութիւնների մասին ունեցած գաղափարի հետ՝ կնոջ առջև մի անդունդ էին բացել։ Որով նա չէր կարող անցնել — ամուսնուն սիրել։ Նրա անունն անգամ գարշանք էր ազդում բռնութեամբ ամուսնացրած կնոջը։ Ձկարողացաւ բացարձակապէս կռուել ամուսնու և նրա ընթացքի դէմ։ Շրջապատի կեանքը նրան գրաւեց, հզօրապէս ներգործեց։ Եւ նա սկսեց ուրիշների պէս ապրել։ Կեանք էր վարում ամուսնու փողով, անուանապէս իւր ամուսնու սեփականութիւնն էր, սակայն ուրիշներին էր պատկանում թէ հոգով և թէ մարմնով։ Նա խաբում էր ամուսնուն, վերին աստիճանի անհաւատարիմ էր։ Հօրեղբայրս կնոջ վրայ այնքան էլ ուշադրութիւն չէր դարձնում։ Մինչև անգամ, եթէ սուրբ էլ լինէր, ինչպէս ասում էր, նա չէր կարող հաւատալ կին արարածին։ Նա սոսկալի կերպով ատում էր ընդհանրապէս կանանց վարք ու բարքը, հոգին ու հակումները։ Նա կանանց մարմինն էր սիրում, իսկ այդ մարմինը նրան չէին մերժում։ Եւ նա գոհ էր, որ կինը չէր պատճառում նրա ճահճացած կենցաղին որևէ զգալի ֆլաւս, յուզում։ Իսկ «մանր-մունր» դէպքերը, անպատեհութիւնները, ինչպէս գիշերները տուն չգալ, մեծածախս խնջոյքներ, բազմաթիւ ծառաներ, արդուզարդի ահագին մսխում, — այդ բոլորը և դրա հետ շատ ուրիշները նա համարում էր կնոջ «առաջին երիտասարդութեան սխալներից»։ Յոյս ունէր, որ կնոջ «փուլը շուտով կիջնի»։

Կինը բոլորովին ազատ էր։ Կարող էր ապրել այնպէս, ինչպէս ուզում էր։ Նրա առաջ խոչնդոտներ չէին դնում։ Հիւանդոտ ամուսինը խօսք անգամ բաց չէր անում նրա ընթացքի մասին։ Նա պատճառներ ունէր վախենալու։ Նա կենսասէր մէկն էր, որ իւր անտարբեր բնաւորութեամբ հանդերձ՝ կեանքի վայելչութիւնները դժուարութեամբ ձեռքից բաց կթողնէր։ Այսպիսի մի ամուսին ունենալով, հասկանալի է, թէ ինչպէս մի կին, — որ ատում է

բոլոր սրտով ամուսնուն և որի հետ բռնադքօսիկ կերպով է ամուսնացել,—սանձարձակ և լկտի կենցաղ է սկսում վարել: Ուշադրութիւն ամենևին չէր դարձնում «մարդկանց հնարած բարոյական կապերին»: Ի՞նչ ազգական, ի՞նչ բարեկամ, Նրան երիտասարդ, թարմ, աշխոյժ մարմին էր հարկաւոր, սիրող ու կրակոտ սիրտ:

Բախտի բերմունքով այդ հրէշացած կինը, որ գուցէ աւելի նպաստաւոր պայմաններում լաւ կին և ընդունակ ժայր լինէր, շատ վաղուց սկսել էր յանցաւոր սէր տածել դէպի ինձ, դէպի իւր ամուսնու տակաւին աշակերտ եղբորորդին: Միջոցներ ձեռք առաւ և ինձ, կրքոտ երիտասարդիս, 17—18 տարեկան հասակում ձգեց իւր լարած որոգայթի մէջ, որտեղից չկարողացայ դուրս գալ մինչև որ հայրենի քաղաքից խուսափեցի, զգուած լինելով թէ հօրս, թէ կրտսեր եղբորս, թէ քոյրերիս և թէ գլխաւորապէս իմ անձնական արարքներից: Շա խորապէս զգում էի, թէ ինչպէս հալոււմ-մաշոււմ եմ, օրէցօր հիւժւում, դալկանում՝ տալիքով ինձանից մեծ մի կնոջ հետ մօտիկ յարաբերութիւնների մէջ մնալով: Բարոյական գիտակցութիւնս, երբ զարթնեց իմ մէջ, երբ տեսայ, որ անպատկառօրէն պղծում եմ իմ հարազատ հօրեղբօրս, արիւնակից ազգականիս անկողինը—արդէն ուշ էր, ես տարուել էի կրքերով, կնոջ հրապոյրները լռեցնում էին իմ մէջ, իմ հոգու խորքերում բողբոջող ներքին յանդիմանութիւնները: Այս վերջինների ազդեցութեան տակ ինձ կորած էի համարում, միևնոյն ժամանակ խոստովանելով, որ ինքս անձամբ անկարող եմ դուրս գալ հոգուս վրայ ծանրացած զօրութեան ճնշումից: Զգում էի, որ փրչանում եմ, հիւժւում և կիանքի համար անժամանակ անպետքանում: Շա համարում էի ինձ վարակուած ներքին փտութեամբ գարշութեամբ և ցեխով: Պարզ տեսնում էի կորստեան անդունդը ոտքերիս առաջ բաց: Շա, լինում էր բոպէներ, համարում էի ինձ մի գերեղման, որ արտաքուստ է միայն գեղեցիկ, աչք և հայեացք զրաւող, բայց ներքուստ լիքն է անմաքրութիւններով և զեռուններով: Արաքներին ամբողջ վատութիւնը գիտակցելով հանդերձ՝ ես մինչև վերջը մնացի հաճոյքներիս և կրքերիս ձեռքին խաղալիք, չկարողանալով երբեք աղատուել նրանց կախարդիչ հմայութիւններից:

VIII.

Իմ կատարելագործութեան ձգտումների և իղէալիս համարունէի արդարացուցիչ պատճառներ: Դրանցից մէկն այն ընտա-

նիքն էր, որից դուրս էի եկել և որի դէմ պայքարել էի ուզում։ Սակայն այդ դրդիչը դեռ բաւական չէր։ Բացի այդ՝ ունէի և երկու խոշոր պատճառ, շարժառիթ, որ իմ աչքերից բուռն փախսքեւ էին և անդադրում ատիպում էին ինձ՝ հոգալով հոգեկան շինուածքիս և կենցաղիս բարիշրջիւլ մասին։

Դրա ինձ համար երկու շարժիչ գործօններ էին։

Ունէի մի ընկեր, որի հետ կապուած էի դպրոցական շրջանից։ Արմայիս Ռուբէնեան էր անունը։ Դա մի խելացի, ժիր, տուկուն և մաքառող բնաւորութիւն էր, մի անվերջ եռանդի տէր երիտասարդ։ Աւարտել էր միջնակարգ դպրոց և ապա լսել էր գիւղատնտեսական դասախօսութիւններ։ Ինքնակրթութեան օգնութեամբ բաւական մեծ մտաւոր պաշար էր ձեռք բերել և քաշուել հայրենի քաղաքի մշտական գիւղերից մէկը։ Ամուսնացել էր և գիւղի ուսուցչի հետ ձեռք ձեռքի տուած գործում էին։ Նամակներ էի մէջ Արմայիսը սկզբում գանգատում էր իւր վիճակից, սակայն ոչ թէ միայն կամ միւսին մեղադրելու դիտումով, այլ իւր անփորձութիւնն էր պախարակում և վրդովում, որ քաղաքային կենցաղը զրկել էր նրան ժողովրդի ոգին թափանցելու և նրան բան հասկացնելու այն յատկութիւնից, որ միայն ձեռք է բերում ժողովրդի հետ հրկար ապրելով, հետը շփուելով և նրա կացութիւնը խոր ու բազմակողմանի ուսումնասիրելուց յետոյ։ Անցաւ մի քանի տարի և նրա գրութիւնների մէջ արտափայլում էր մի ոգևորուած ժողովրդական եռանդաւ ու յուսալից գործիչ։ Արմայիս Ռուբէնեանը խօսում էր իբրև մէկը, որ իւր ամբողջ ոյժերը նուիրել էր գաղափարի, գործի։ Նա պաշտում էր ժողովուրդը։ Ուրախ էր, որ առաջին տարուայ լքումն ու յուսահատութիւնը տեղի էին տուել և այժմ նրա մէջ հաստատուել էր մի շիրմ հաւատ դէպի գիւղի և շինականի կեանքի վերանորոգութիւնը։ Թէև նա նամակների մէջ—այդ նամակներից կարելի է մի պատկանելի հատոր կազմել—հանդէս էր գալիս իբրև գործի մարդ, թէև նրա գրութիւնների մէջ թիւր, հաշիւը մեծ տեղ էր բռնում, այնուամենայնիւ այնտեղ կարելի էր տեսնել և ժողովրդի շահերի մոլեռանդ երկրպագուի շատ անգամ խանդավառութեան հասնող սրտազին զեղումները, հոգեկան անձկալից յոյզերը։ Երբեմն նա իւր ոգևորութեամբ տարուելով՝ կոչ էր անում ընկերին՝ դէպի գիւղական հասարակութիւնը իջնելու մասին։ Պարզում ու մեկնում էր գիւղական կեանքի հրապոյրները, թովչալի հրմայքները։ Բացատրում էր բնութեան մէջ ապրողի սրտի ու մտքի թարմութիւնը, հոգեկան թրթիռների ելեէջերը։ Խօսում էր այն սիրելի վայելչութիւնների մասին, որ ձեռք է բերում գործիչը,

համոզուած լինելով այն գիտակցութեան մէջ, թէ ինքը գործում է ընդհանրութեան, կարօտողների օգտի և լուսաւորութեան համար: Անձնական նեղ սահմաններից դուրս նայելով՝ գործիչը մարդ Անձնական նեղ սահմաններից դուրս նայելով՝ գործիչը մարդ Անձնական նեղ սահմաններից դուրս նայելով՝ գործիչը մարդ

Ինչ շատ էր դրաւում գործիչ ընկերիս եռանդը: Ես ոգևորւում էի Արմայիսի ծրագրերն երով և նրանց եռանդոտ իրագործու մով: Պէտք է խոստովանեմ, որ շատ շուտ ոգևորուել գիտի. սա իմ էական յատկանիշներից մէկն է: Միայն և եթ ոգևորուելու նա մականների ընթերցումից անցնում է մի ջնջին ժամանակ և իմ սրբա տում լուում էին և ոգևորութիւն, և՛ եռանդ, և ծրագրերն եր: Եւ նրանց տեղը բռնում էր մի զարհուրելի սառնութիւն, որ քարացնում էր ամբողջ էութիւնս:

Նախանձում էի Ռուբէնեանի եռանդին, կամքի ոյժին և անսայթաք հետևողականութեան: Օրտիս խորքում պաշտում էի նըրան: Գիտէի յարգել ընկերիս ինքնավստահութիւնը: Սակայն արտաքուստ այդպէս չէր: Ես կծու հեգնութեամբ էի վերաբերում Արմայիսի համարձակ քայլին: Նրա ականջից հեռու խօսակցութիւնների մէջ «գիւղի ասպետ» ծաղրական մակդիրն էի կպցնում նրա անուան: Թոյլ ընտելութեան յատուկ գիծն է—աստել 'ի հարկէ արտաքուստ՝ ինչ սիրում է և ընդհակառակը:

Ո՛չ միայն նախանձում էի ընկերիս անձին, նրա սեփական հոգու պայծառ յատկութիւններին, այլ և այն ընտանիքին, որ տեղից ծնուել էր մի այդպիսի անհատ, ամբողջովին գործունէութեան կըրակով վառուած, որի խօսքը և գործը զուգընթաց էին գնում, առանց իրար հակասելու:

Շատ անգամ եմ համեմատութեան մէջ դրել մեր և ընկերիս ընտանիքը: Դրանիկեանների և Ռուբէնեանների միջև ես միշտ մի սոսկալի անդունդ եմ տեսել: Անանցանելի, խոր ու մթին ճեղքուած ծով բաժանուած էին այդ երկու ընտանիքները: Նրանց միջև կամուրջ ձգելու, հաղորդակցութեան և առնչութեան կէտեր գտնելու համար տրամադիր էի դարձեալ իմ ամենակարող հրաշքին դիմելու: Մինչև անգամ մի վէպ էլ էի գրել «Շոքեմ և Գեհեն» խորագրով, որտեղ ես պարզ գծերով նկարել էի իմ հայրական տունը և նրան ամեն կողմից հակադրել էի ընկերիս ընտանիքը: Մի օտարոտի և վէպի համար անսովոր յառաջաքան էի կցել այն տուածքին, որտեղ հետևեալն էի յայտնում իմ կարծեցեալ ընթեր-

ցողներին. «Թող ընթերցողները չզարմանան, որ այս վէպի մէջ դուրս բերուած ընտանիքները բացարձակապէս հակադրութիւն են կազմում: Ես երբէք տրամադրութիւն և դիտաւորութիւն չեմ ունեցել հրեշտակ և սատանայ դուրս բերելու: Ես կեանքի տուած փաստն եմ արձանագրել, համոզուած լինելով, բացառիկ վիճակներ չեմ հանդէս բերում, այլ մեր տխուր կեանքում սովորական դարձած երևոյթներ»:

«Եղեմ և Գեհեն» վէպիս մէջ Դրանիկեանների ընտանիքը ներկայացնելով՝ նրա լոյսի պէս պայծառ էական լնորոշ գծերի նկարագրութիւնը տալով, վերցրել էի մի առ մի այն բոլոր յատկութիւնները, որոնցով օժտուած էր այդ ընտանիքը և ցոյց էի տուել դրա հակասիպարը միւս ընտանիքում: Իմ այդ արարքը վէպիս վերնագրութիւնը արդարացնում էր:

Մէկ ընտանիքում կեանքն ամեն կողմից գեղեցիկ է, զրաւիչ, բնական: Միւսում՝ տգեղ, ատելի, շինծու:

Երիտասարդ, թարմ և աշխոյժ երկու հոգիներ սիրել էին միմեանց: Դրանք իրար համապատասխան բնաւորութեան տէր երկու անհատներ էին, որոնց համար բախտը վիճակել էր ամուսնութեան համակրելի կապերով շաղկապուել: Եւ շաղկապեց: Նրանք ամուսնացան և ապրում են ուրախ և երջանիկ կեանքով: Մէրը միշտ անպակաս է նրանց մէջ: Այդ սէրն է, որ ամուսնուն կապում է ընտանիքի հետ, նրա առաջ փակելով արտաքին աշխարհի լպիրշ մեղկութիւնները, զգուելի, անառակ կեանքը, վերջինիս կորստաբեր հրապոյրներով: Մէրն է, որ դեռաւոր կնոջը միացնում է անքակտելի կապերով ամուսնու վիճակի և բախտի հետ, հեռու պահելով նրան անհաւատարմութեան խտերից: Այսպիսի ամուսնութիւնից է ծնւում վէպիս հերոսը, որի ջանքը—ազատել միւս ընտանիքից դուրս եկած մի խեղճ երիտասարդի՝ ապարդիւն է կորչում:

Միւս ընտանիքն այդ կերպ չէր կազմուել: Փոխադարձ սէր ասուած բանը գոյութիւն չունի: Երկու անհատների ստիպում են ամուսնանալու: Ո՛չ տարիքով են միմեանց յարմար, ո՛չ բնաւորութեամբ, ո՛չ ձգտումներով: Տարիները իրար ետևից անցնում են դժբախտ ընտանիքի վրայով՝ չբերելով նրա համար երջանկութիւն և ուրախութիւն: Այնտեղ տիրում է մի թշուառ, անխորհուրդ և անմիտ կեանք, որ հետզհետէ կարծրացնում է տան անդամների սրտերը, մտքերը և հոգիները: Երկուսն էլ, այր ու կին, մարմին-հոգի հետ գործ ունեն: Տղամարդը մի կնասէր, մարմնապաշտ և չլուրձորոգ խառնուածքի տէր անձն էր: Կինը գիտէ ամուսնու անզգամ արկածների պատմութիւնը: Նա տանջւում էր, որ ա-

մուսինը բացի իրանից ուրիշ կանանց էլ ծանօթ է, բայց կռիւ մղելու արիութիւն չունի, ուստի և տանջւում է, տապալկուելով իւր սեփական իւղի մէջ, Նա խեղդւում էր խանդի, մախանքի ճիրանների մէջ, Իւր ազէտ, կարճ լսելքով, անմիտ միամտութեամբ ուղում էր միայն իւր տրամադրութեան տակ տեսնել ուրիշներին ևս պատկանող ամուսնու մարմինը։ Սակայն իզոյժ։

Ճշտօրէն վէպիս մէջ տուել էի թէ մեր տան և թէ գիւղատնտես Արմայիսի ընտանիքի պատկերը։ «Մաքրեցէք միջավայրը, կրթեցէք կանանց, ասում էի վէպիս հերոսի բերանով, թոյլ տուէք մարդկանց ազատ շնչել, փրկեցէք նրանց անմաքուր կաշկանդումներից, բռնութիւններից—և մենք կունենանք մի առողջ, գործունեայ և պէտքական սերունդ»։

ԱՐՄԷՆ

(Կը շարունակուի)